

Afb. 1.

HANUMAN EN DE RAMAYANA.

„Mulier teterrima belli causa”.

En Javaan of Balinees, die de Ramayana niet kent, is even ondenkbaar als een oude Griek, die de Ilias en Odyssee niet kende. Nadat de Hindoes ons Indië betreden hadden, is hun epos Ramayana — in één adem meest genoemd met de Mahabharata, — zij het ook in gewijzigden vorm, het geliefkoosde heldendicht voor Javaan en Balinees geworden, de helden Rama en Ardjoeno zijn ook zijn helden en vervullen hun rol in zijn schimmenspel. Alvorens over te gaan tot de bespreking van de verschillende tempels, beelden en kunstvoorwerpen, die in verband staan tot gemeld epos, acht ik het wenschelijk, daar niet ieder met den inhoud ervan vertrouwd is, dit in het kort te schetsen.

De Ramayana behelst de lotgevallen van Rama, een avatara van Vishnoe, en den strijd van dezen goddelijken held met Rhawana om het bezit van Sita, een incarnatie van Lakshmi. De dichter van de Javaansche overlevering

zingt van Romo (Rama, Raden Legawa), zoon van Koning Dhosoroto en half-broeder van Baroto (Bharata), Lesmono (Lakshmana) en Troegno (Satroeghna), die in staat was de boog van Dewi Sinto (Sita), dochter van Koning Djanoko, te spannen, en daardoor haar hand verwerft. Hij zal zijns vaders troon bestijgen, doch wordt tengevolge van de kuiperijen van Baroto's moeder uit het Koninkrijk verbannen. Hij vertrekt met Sinto en Lesmono naar den berg Dandoko, waar Romo en Lesmono tien-duizend rakhasa's verslaan, die hen te na komen als laatstgenoemde den neus van Sarpokanoko, de op hem verliefde zuster van den rakhasavorst Dhosomoeko (Rhawana) heeft afgedraaid. Deze vorst ontsteekt in toorn als hij van dit gruwelijk feit kennis krijgt en begeeft zich ondanks de vermaningen van den reus Maritjo opweg, ten einde zich op de broeders te wreken. Het gelukt hem als kluizenaar vermomd Sinto te schaken en hij voert haar, na een hevigen strijd gevoerd te hebben met den vogel Djathayoe (Yajatoes), den zoon van Garoeda, naar zijn rijk Ngallengko (Ceilon).

Djathayoe deelt Romo mede, dat Sinto door

Afb. 2.

Hanuman. Bas-relief van Panataran.

den reuzenvorst is geroofd en blaast den laatste adem uit. Na verschillende avonturen beleefd te hebben, helpt Romo, daartoe door Hanuman aangezocht, den apenkoning Soegriwo, wiens vrouw en troon door zijn tweelingbroeder Soebali zijn geroofd. Romo, die de twee broeders wegens hun groote gelijkenis niet kan onderscheiden en bang is den verkeerden neer te schieten, raadt Soegriwo aan een bladerenschort aan te doen. Als dit geschied is, doodt Romo den roover en neemt edelmoediglijk diens zoon Hanggodho (Anggada) als den zijnen aan. Nu wordt Hanuman, generaal over 400000 apen, door Soegriwo uitgestuurd om de verblijfplaats van Sinto uit te vorschen. Hij vliegt, na zijn leger aan het strand achtergelaten te hebben, met een ring van Romo naar Ngalengko, waar

hij in den paleistuin Sinto aantreft in gezelschap van Dewi Tridjoto (dochter van Wibisono, een broeder van Dhosoemoeko). Sinto stelt hem een brief en een haarpens ter hand, ten einde een en ander aan haar gemaal te geven, waarna Hanuman den tuin vernielt en een geweldige slachting aanricht onder de rakshasa's, waaronder Dhosoemoeko's zoon *so*. Het gelukt evenwel Hindhradjit, een an *n* zoon van den vorst, den vermetelen Hanuman te treffen met zijn nagapaça, waardoor deze wordt geangest. Zijn staart wordt met lappen omwonden en in brand gestoken, doch hij wringt zich los en steekt het paleis in brand, waarna hij, zooals een zoon van den windgod Bajoe zich kan veroorloven, naar den vasten wal vliegt en Romo verslag van zijn tocht geeft. Romo schiet een pijl af in de zee, waarop Baroeno (de zeegod Varuna), opduikt en hem den raad geeft een dam te laten maken naar Ngalengko. Deze raad wordt opgevolgd, waarna de apen door middel van rotsen en steenen een dam maken, waarover Romo niet dan met veel moeite aan het

Afb. 3.

Optrekken van Rama's leger. Bas-relief van Panataran.

Afb. 4.

Hanuman's strijd met de reuzen.
Bas-relief van Panataran.

hoofd van het apenleger oprukt om Dhoso-moeko te bestrijden. (Nog thans wordt de serie rotsige eilandjes tusschen Rameswaram en Ceilon Ramabrug genoemd).

Een geweldige oorlog ontbrandt nu tusschen reuzen en apen. Hindradjit schiet daarbij een pijl af, die een menigte slangen voortbrengt, welke zich om Romo en zijn strijders slingeren. Een storm doet de slangen gelukkig weer verdwijnen, waarop de strijd opnieuw ontbrandt, waarbij Dhosomoeko's broeder Koembhokarno wordt gedood. De apen vallen evenwel door de wonderbaarlijke kracht van Hindhradjit's pijl in slaap. Hanuman haalt nu vlug een kruid, dat de kracht heeft den verderfelijken slaap te verdrijven, in zijn haast den berg, waarop het groeit, medenemend, waarna men den strijd

voortzet, die ten slotte eindigt met de overwinning van Romo op den snooden Dhoso-moeko. Sinto ondergaat om haar kuischheid te bewijzen een vuurproef in tegenwoordigheid van Bataro Bromo en Bataro Goeroe en leeft gelukkig verder met Romo. Zoo heeft Vishnoe als Rama zich geopenbaard om den demon Rhawana te verdelgen.

Behalve deze Nieuw-Javaansche lezing van het verhaal zijn er vele andere (Oud-Jav., Maleisch e.a.) in hoofdzaak daarmede overeenstemmende, doch wat details betreft zeer verschillend. Eigenaardig is in sommige teksten, dat Hanuman een zoon van Rama en Sita is, die door een vloek voor korten tijd in apen veranderd zijn geweest. In andere is hij een zoon van Rama en de in een visch veranderde Andjani. Dan staat in enkele teksten, dat Soegriwa en Soebali in apen worden veranderd — maar dan voor goed. Ook in de oorspronkelijke Ramayana leest men van dergelijke metha-

Afb. 5.

Apen van Hanuman's leger.
Bas-relief in Djokjakarta.

Afb. 6.

Dood van Hanuman. Angkor-Wat in Kambodja.

morphoses. Als Rama hulp gaat vragen aan Soegriwa komt Hanuman hem tegemoet in de gedaante van een bikshu. Na met Rama en Lakshmana geconverseerd te hebben, herneemt hij zijn oude gedaante en neemt beide mannen op zijn rug naar Soegriwa, die op zijn beurt — zeker uit eerbied — voor korten tijd een menschelijke gedaante aanneemt. Op het vaste land van Indië kan men wel voorstellingen zien van een tooneelspel Ramlila, waarbij in plaats van de rakhasa's apen optreden, die door Rama worden beoorloofd — een hopeloos door elkaar gooien van de oude historie, die er niet mooier door wordt. Welke beteekenis men aan deze methamorphoses moet hechten ligt voor mij in het duister. Is het fantasie, is het verkeerde overlevering? Waren Valmiki cum suis voorloopers van Darwin en moet in Rama's leger een oervolk gezien worden, dat eens Ceilon

veroverde, doch heden ten dage als de laagstaande Weddah's voortleeft?

Dat in het vaste land van Indië de Ramayana den kunstenaars stof gaf voor arbeid, ligt voor de hand. Talrijk zijn dan ook de kunstwerken, aan dit epos gewijd, en vele tempels geven episodes uit het leven van Rama te zien. Daar het mijn voornemen is in hoofdzaak de Oost-Indische kunst in verband met de Ramayana te bespreken, is het voldoende te wijzen op den uit de 12de eeuw dagteekenenden, met buitengewoon rijke sculptuur bedekten, Angkor Wat in Kambodja, op welks muren onder meer Rama-tafereelen zijn gebeiteld. Van deze nog ongeschonden bas-reliefs munt door schoonheid uit dat, hetwelk den dood van Hanuman voorstelt. Bij aanschouwing ervan moet men toegeven, dat dit niet achterstaat bij de Prambanan-reliefs. Dr. H. Muller noemt dit tafereel in zijn

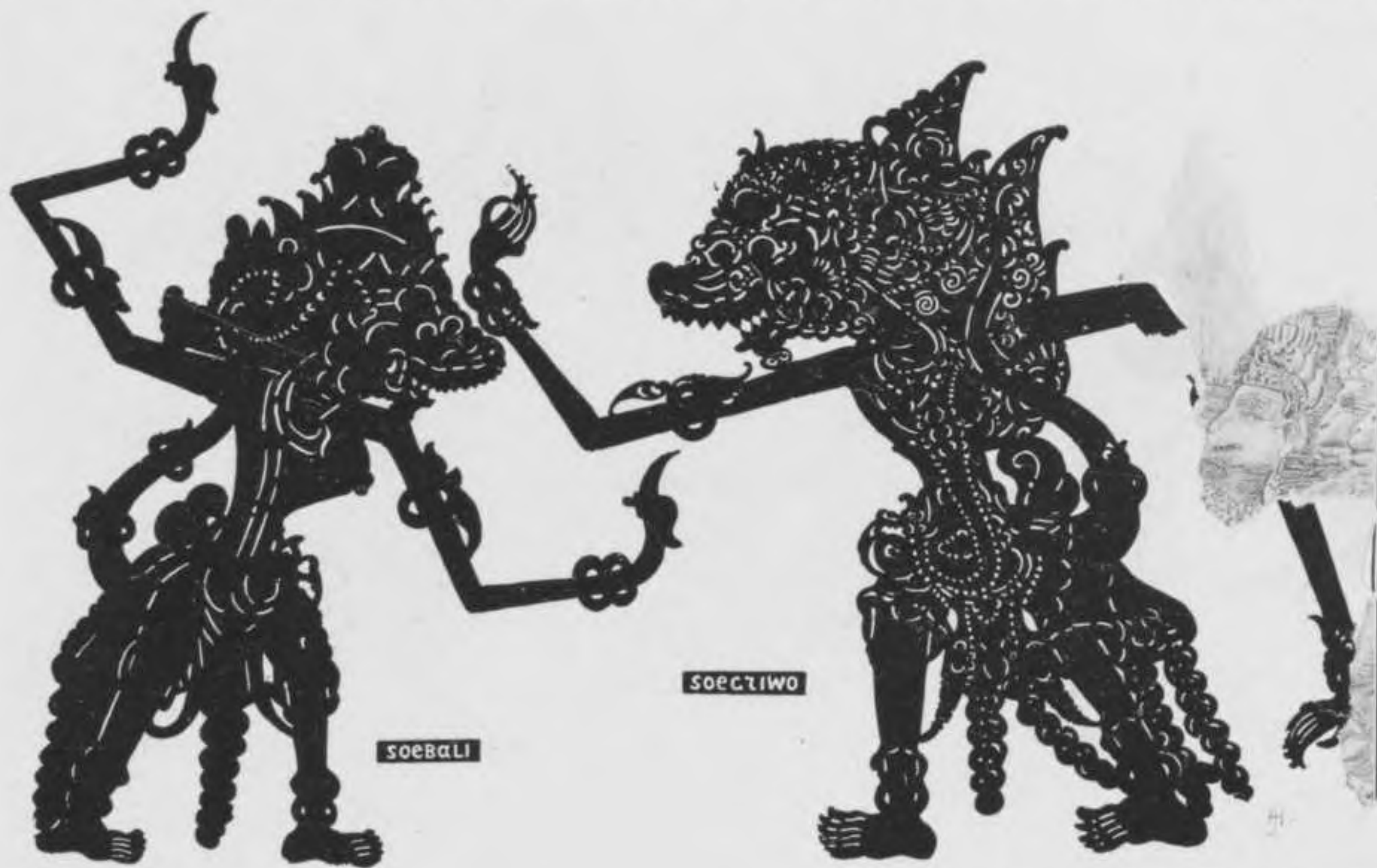
Afh. 7.

Hanuman doet verslag aan Rama. Bas-relief van Prambanan.

„Azie gespiegeld” het best geslaagde beeldhouwwerk van dezen vermaarden Boeddhistischen tempel. De compositie, de uitdrukking der personages en het fond, waarin geboomte, rotsjes en dieren, zijn dan ook meesterlijk. Niet minder is het tafereel, voorstellende den strijd van Hanuman met Rhawana te midden van drommen vechtende demonen en apen. Men moet zelf in de machtige bouwvallen hebben gedwaald en alle beeldhouwwerken aanschouwd hebben om ten volle de schoonheid ervan te waardeeren. De afgietsels in Trocadero, foto's of teekeningen zijn slechts ten deele in staat die schoonheid weer te geven. Voorts noem ik den Sumereetempel in Ramnuggur, gesticht door Rajah Gheyt Singh, beschreven door Coleman (*The Mythologie of the Hindus*), die in zijn werk verschillende honingzoete en karakterlooze litho's geeft, welke figuren of deelen van dezen prachtigen tempel moeten voorstellen; op een aan Rama gewijden en zooals men zegt door hem zelf gestichten tempel op Rameswaram bij Ceilon en op den Ramatempel van Puschkar. Van de in Europa overgebrachte

op de Ramayana betrekking hebbende voorwerpen noem ik een marmeren, gekleurd, bas-relief en met snijwerk versierde sandelhouten juweelkistjes in South-Kensington Museum; een uit Voor-Indië afkomstigen, bronzen Hanuman in 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden (No. 15), die ter vergelijking met den bronzen Hanuman uit Java (No. 13c) mede in den tekst is opgenomen. Laatstgenoemd beeldje draagt een hooge kroon, een oepawita, arm- en beenringen en een halssieraad en staat evenals het beeldje uit Voor-Indië op een lotuskussen. Dit laatste heeft de handen in biddende houding (*sembah*) gevouwen, draagt ook sieraden en houdt den staart in een boog achter het hoofd, waardoor een soort aureool wordt gevormd.

Een koper Hanuman-beeldje, m.i. modern maaksel, ook in Leiden, is lang zoo fraai niet, doch geeft den typischen Hanuman-stand n.l. een knods in de eene en een berg in de andere hand. Dezelfde houding ziet men op een wel is waar uit de Minahassa tot ons gekomen, maar uit Voor-Indië afkomstig doek, in het Rotterdamsche Museum, hetwelk bij offerfees-

Afb. 8.

Figuren uit de Wajang-Poerwa.

ten werd gebruikt en eenige hoofdfiguren zoodmede een legio apen uit de Ramayana te zien geeft. Er is zoo goed als geen verscheidenheid in de vele figuren en van compositie of knappe teekening is geen sprake — l'enfance de l'art. De nader te bespreken Balineesche schilderwerken zijn van gansch ander gehalte.

Voor Java is het een niet genoeg te schatten voorrecht, dat dit met tjandi's bezaaide eiland de schoonste beeldhouwwerken bezit, die op de Ramayana betrekking hebben, welk feit ook door Havell in zijn „Ideals of Indian Art” volmondig wordt erkend: „The finest series of reliefs illustrating the Ramayana are not in India but in the courtyard of a Vaisnavaite temple at Prambanan in Java.” Deze schrijver acht het mogelijk, dat fresco's van Mahabharata — of Rama — episodes paleizen en andere gebouwen hebben versierd, maar noemt geen

voorbeelden. Men kan evenwel wijzen op de schilderijen van de Wat Phra Keo te Bangkok, maar ik geloof niet, dat deze van ouden datum zijn.

Daar eensdeels de tand des tijds, aarbevingen, oorlogen en waarschijnlijk ook de Islam (zie de aangezichten in Panataran) geweldige verwoestingen hebben aangericht, anderdeels veel in tijden, dat kunst nog geen regeeringszaak was, door onkunde, gebrek aan belangstelling en roof verloren is gegaan, is hetgeen thans nog over is slechts een klein, maar niettemin onschatbaar deel van de pracht in vroeger eeuwen. Vóór Raffles wist men zoo goed als niets van de Hindoemonumenten op Java; voorzoover ik weet waren slechts de ruïnen van Prambanan eenigszins bestudeerd en wel in 1733. Van den tijd van Raffles dateert eigenlijk eene uitgebreidere belangstelling voor de Javaansche oudheden en zoowel Hollandsche als vreemde

Afl

Tab. 9.

Figuren uit de Wajang-Poerwa.

archaeologen getuigen hiervan in hun geschriften. De klacht van v. Hoevell en Friederich, „dat er slechts zeer weinigen zijn geweest, die hunne aandacht in 't algemeen gevestigd hebben op de prachtige overblijfselen eener vroegere periode van beschaving en van kunstzin der Javanen“, behoeft in onzen tijd gelukkig niet herhaald te worden. Vooral door de vele photo's, die van de monumenten zijn gemaakt, heeft in de laatste jaren ook hij, die geen belevaart naar het Tempeleiland kan maken, gelegenheid zich van hun pracht te overtuigen. Wat de Ramayana-reliefs aan de tjandi's van Prambanan en Panataran betreft, een groot deel er van is afgebeeld in het werk „Beschrijving van Tjandi Singasari en de Wolken-tooneelen van Panataran“ samengesteld onder leiding van Dr. J. L. A. Brandes, en verschillende afbeeldingen laten ons Hanuman en andere leden van de in de Ramalegende optredende quadrumana zien. Laatstgenoemde, die waarschijnlijk uit de 13-de eeuw dagteekenen, geven

het deel der historie te zien, dat begint met de komst van Hanuman in Ngalengko, tot den dood van Koembhokarno, dus de z.g.n. Hanuman-doeta. De Ciwa-tempel van Prambanan, die veel ouder moet zijn, geeft meer tafereelen uit het epos. Zij vangen aan met dat, waarop Koning Dhosoroto en zijn drie vrouwen (of Rama met zijn drie broeders?) voor Vishnoe staan, geven voorts de huwelijksfeesten van Rama, zijn verbanning, de schaking van Sita, het maken van den dam en de landing van het bevrijdingsleger. In deze reliefs is niet alleen te zien hoe Soegriwa Rama ter zijde staat, maar ook hoe laatstgenoemde van zijn zijde Soegriwa helpt in zijn strijd tegen Soebali. Lichtdrukken van Cephass, die het werk van Dr. Groneman „Tjandi Parambanan op Midden-Java“ vergezellen, geven de besproken beeldhouwwerken te zien. Het zou een ongewenschte herhaling der geschiedenis zijn elk tafereel afzonderlijk te verklaren. Slechts even wil ik de figuren van Bajoe en Hanuman bespreken, die voorkomen

Afb. 10.

Siameesche Wajang-figuur.
Anggada.

onder de godenbeelden op dezen tempel. Het Brahmanisme kent acht wereldhoeders, waaronder de windgod Wayu (Bajoe, Pavana). Deze godheid, den vader van Hanuman, vindt men twee malen op de reliefs en wel volgens Martine Tonnet als gandhawaha (geurdrager) en als Heer der Stormgoden. Ook Hanuman wordt buiten de Rama-serie aangetroffen en wel aan de Zuidzijde. Of de derde figuur aan zijn linkerzijde Andjani is, zooals M. Tonnet zegt, meen ik te moeten betwijfelen. Hanuman zelf is in voorkomen geheel gelijk aan de andere goden, heeft noch een apentronie, noch een staart. Hij is gesierd met een hoge kroon, collier, arm- en beenringen en oepawita, terwijl zich achter zijn hoofd een lichtschijs bevindt. Andjani nu, wordt steeds als een prinses voorgesteld, gekleed in

vol ornaat met de garoeda-moengkoer achter het hoofd. Het komt mij dus onwaarschijnlijk voor, dat deze derde figuur, een aap zonder eenig kleedingstuk of versiersel, de derde van de volgelingen, Hanumans moeder zou moeten voorstellen, terwijl haar gemaal en haar zoon als goden worden afgebeeld. Over het voorwerp, dat men ziet boven de bloem, welke H. in de hand houdt, heerscht veel verschil van meening. De een ziet er een knods, de ander een zwaard in. Groneman, die de figuren van dezen tempel heeft beschreven, ziet in de figuur, welke volgens M. Tonnet Andjani is, Hanuman zelf, maar laat zich er niet over uit, wie dan wel de hoofdfiguur is.

Vermoedelijk hebben andere op het epos betrekking hebbende tafereelen deel uitgemaakt

Afb. 11.

Balinesche Wajang-figuur.
Hanuman.

van den Brahmategel van Prambanan, maar wat er over is geeft geen enkel houvast. Opmerkelijk is het verschil in stijl der reliefs van Prambanan en Panataran, in het bijzonder ten aanzien der apenaanvoerders. In die van Panataran is niet alleen de vorst Soegriwa, maar zijn ook de aanvoerders zooals Hanuman in groot ornaat gekleed, evenals in Angkor Wat, in tegenstelling met de figuren van Prambanan, waar slechts de zooeven genoemde Soegriwa en Soebali, dus alleen de vorsten, aldus zijn voorgesteld. Hier zien wij — gelijk de in den tekst opgenomen teekening No. 6 duidelijk maakt, — dat Hanuman, ofschoon hij een half-god is, zich in niets van andere apen onderscheidt; de andere teekening No. 2 Hanuman uit een der reliefs van Panataran voorstellende, toont hoe hij een hoofdtooi, een kleed, armringen, een collier en een oepawita draagt; Soegriwa wordt als vorst afgebeeld met een achter zijn hoofdbedekking uitstekenden vogelkop, den z. g. n. garoedamoengkoer. De figuren van Panataran hebben meer het groteske, het wajangtype, die van Prambanan komen in stijl overeen met die van Boro-Boedoer en Mendoet. Merkwaardig in Panataran zijn de gestyleerde rotsen, planten en wolken, in welke laatste dan weer een kalakop, dan weer een reus of leeuw kan worden onderscheiden.

De derde verzameling op de Ramayana betrekking hebbende reliefs vindt men aan de Tjandi Soerawana, een bouwwerk uit de 13de eeuw bij Pare in Kediri, waarvan alleen het soubasement over is. Deze bestaan uit 29 tooneelen van het wajangtype, waarop men vindt episoden uit de Ardjoeno-wiwaha en uit de Rama-legende. Laatstgenoemde geven o.a. te zien Sita's schaking, Sita in den paleistuin in Langka, Rama en Lakshmana in de wildernis, den zeegod Waruna, Hanuman en het maken van den dam.

Het is hier de plaats niet eene opsomming te geven van alle op Java aanwezige Hanu-

man-figuren. Hier en daar bevindt zich een Hanumanbeeld en eenige uit Kediri afkomstige hebben een plaats gekregen in het Museum te Weltevreden, waaronder een in ornaat en met oepawita, staande op een lotuskussen met achterstuk. Het vermoeden, dat met deze figuren Hanuman is bedoeld, is in verband met het feit, dat ze uit Kediri afkomstig zijn, waar ook de Tjandi Panataran staat, wel gewettigd. Eigenaardig is, dat wel Hanuman, maar niet de andere hoofdfiguren, Rama, Sita enz., afzonderlijk voorkomen. Het lijkt dan ook wel, of

hij meer populariteit geniet dan de anderen. Niet te ontkennen valt, dat zijn rol zeer belangrijk is en de Ramayana met hem staat en valt. Hij toch was het, die Sita's verblijfplaats uitvorschte, hij

Afb. 12.

Javaansche Wajang-figuur. Hanuman.

Afb. 13.

a. Koper beeldje (Bali); b. Polychroom houten beeld (Bali); c. Bronzen Hanuman (Java).

riep de ontelbare scharen strijders samen, hij haalde op het kritieke oogenblik het heilzame kruid, aan hem in de eerste plaats dankt Rama zijn overwinning op Rhawana. Dat het een geducht heer was, blijkt wel uit het feit, dat hij eens in zijn prille jeugd uit moeders armen sprong, zich van de zon willende meester maken, hetgeen Surya van schrik deed vlieden naar den hemel van Indra, die hem — Hanuman — een bliksem toeslingerde. Was niet Bajoe te hulp gekomen, die den goden een koliek van schrik bezorgde, dan zou het met vriend Hanuman slecht zijn afgelopen. Hier kan ook de Javaansche legende

vermeld worden betreffende den berg Laoe (zie Mayer in Bijdragen tot de T. L. en V. van N. I. 1898). Hierin is sprake van Batara Semar, die telkens op dezen hoogen berg klom en de sterren aanraakte. Dit verdroot Raden Hanuman, die hem een schop gaf, welke evenwel niet Semar maar den berg raakte en den top daarvan deed instorten.

Als zoon van Dewi Andjani en Bajoe is Hanuman een halfgod, die zoowel op het vaste land van Indië als in Java en Bali zeer in aanzien staat en in heiligheid de goden evenaart. Voor de Hindoes is hij „the god of enterprise and attack” en wordt op verjaardagen

Afb. 14.

Versiering van een Wajang-Kist.

aangeboden ten einde een lang leven deelachtig te worden. Hij en zijn rasgenooten worden beschouwd als „emblem of policy and strategem” (Coleman). In het Museum van het Bat. Genootschap van K. en W. bevindt zich een wajang van Hanuman, zooals vroeger wel gebruikt werd tot afwering van ziekten en booze geesten en te dien einde werd gehangen boven een deur of bed: men zou dit kunnen vergelijken met het ten platten lande van Holland bestaande gebruik om een wit kruis te verven boven staldeuren ter afwering van ziekten en rampen. De sembahhouding, welke men bij Hanuman wel aantreft (zie bijv. het bronzen beeldje No. 16) wijst ook op goddelijke vereering, die men voor hem koestert. Dit verklaart ook, dat hij betrekkelijk weinig voorkomt op voorwerpen, die geen gewijd karakter hebben, in tegenstelling bijv. met de Garoeda, Naga en Makara. Nietemin komt hij wel voor buiten verband met eeredienst en kan ik wijzen op een pinangschaar in het Rijksmuseum (afd. Lom-

bok) met het hoofd van Hanuman versierd; op een koperen, in het Bergumsch museum zich bevindende, tampat loeda (sirih-spuwbekken), waarop Soegriwa, Hanuman, Rama, Lakhsmana en Rhawana zijn afgebeeld, en op een Javaansche gendi met dezelfde figuren, uit mijn collectie. De teekening aan hoofde dezes geeft een deel van het ornament van deze gendi, met Hanuman in den açokatuin van Langka, een ontwortelden boom als knots in de hand houdend terwijl No. 14 een der zijden van een wajang-kist uit het Bergumsch Museum is, waarop voorkomen Soegriwa, Hanuman, Rama en Lakhsmana.

In de collectie-Knaud te Batavia is een fraaie kris met een bekleedsel van geel koper, aan beide zijden rijk geornamenteerd. Aan de eene zijde ziet men o. a. Ganesha, een strijder te paard, een strijdswagen, een olifant en aan de andere zijde een tuin met menschelijke figuren, terwijl in een boom een aap zit, op wien een

pijl wordt afgeschoten. Dat deze figuur Hānuman is ligt voor de hand en hier is waarschijnlijk een episode uit de Ramayana bedoeld n.l. waar Hanuman zich bevindt in den paleistuin van Rhawana.

Dat geleerdheid en kunstgevoel niet altijd samen gaan bewijst een zinsnede uit Prof. Veth's Java (1875), betreffende de wajang en luidende: „Het tooneel staat wel is waar niet hoog en verheft zich niet boven een vertooning met misvormde poppen” en een andere zinsnede, waarin de wajang-poerwa-figuren het moeten ontgelden: „De vormen zijn afschuwelijk, hebben niets menschelijks. De kunst der vervaardiging bestaat alleen in het weergeven van het type en heeft met den zin voor het schoone niets te maken”. Prof. G. A. Wilken laat zich in dienzelfden geest uit: „in één woord het geheele beeld kan niet op kunstzin bogen.” Na deze vernietigende kritiek nog een pleidooi te houden over de schoonheid van die misvormde poppen lijkt vermetel, maar ik waag het er op iemand, die een type kan weergeven, heeft het al ver gebracht. Onbewust heeft eerstgenoemde schrijver den spijker op den kop geslagen: karakterafbeelding is nummer 1 bij deze wonderfiguren. Mirabile dictu zijn de weinig beoedigende woorden gehandhaafd in de uitgave van 1907, nogwel bewerkt door Snelleman en Rouffaer! Na het verschijnen der geschriften van Serrurier, Juynboll, Hazeu en Loeber heeft niemand meer artistieke waarde aan het Javaansche tooneelspel durven ontzeggen. Hij, die zich kan losworstelen uit de conventionele schoonheidsbegrippen, die zich in het Westen hebben gevormd onder den invloed van Gothiek en Renaissance, hij wiens oog en gevoel ook ontvankelijk zijn voor vormen, lijnen en kleuren, onder een Oostersche zon geboren, moet worden getroffen door de buitengewone distinctie, welke aan deze decoratieve figuren eigen is. Hij zal evenals Borel voelen, dat „die poppen, geleid door des dalangs hand, kunnen

worden helden en maagden en goden, worden geesten en duivelen en monsters levend met de ontzettende realiteit van groote tragiek en hooge komedie, die de indische volksziel voelt met de fijne intuïtie van haar oostersche mystische fantazie, die zelf medespeelt en jubelt, en weent

Afb. 15.

Polychrome Balineesche Soegriwa.

en juicht met de helden en heldinnen, oplijnend en gebarend onder de droome-muziek van het gamelangeklang." Nu zal het door het onmiskenbaar komische element, dat in een aap schuilt, misschien moeilijk zijn om hoge tragiek te ontdekken in de figuren van Soegriwa c.s., maar vol distinctie en decoratieve schoonheid zijn ze zeker. Bij het vervaardigen der wajang-poerwa-figuren bestaat een vaste traditie, welke zich onder den invloed van den Islam, die afkeer toonde van afbeeldingen van het menschelijk lichaam, gevormd heeft en geleid werd door godsdienstige mystiek. De figuren geven geen menschen weer doch goden en demonen en helden, het zijn karakters, abstracties, in schimmen vastgelegd, welke in den loop der eeuwen tot een zeer bijzonder type zijn gegroeid. De dalang laat mythen uit de grijze oudheid zien, de Brata-Yoeda en de Ramayana. Alzoo spelen alle personages uit dit laatste epos een rol bij het schimmenspel en onder hen de vorsten Soegriwa en Soebali, Raden Hanuman, zijn moeder Dewi Andjani, Angada en vele anderen. Allen hebben slag tanden en een langen opgerichten staart, zijn als voorname lieden gekleed en dragen versierselen, zooals slangvormige arm- en beenringen en een collier of oepawita. Meestal dragen zij het haar in een boog naar achteren (soepit-oerang) en de vorstelijke personen hebben de garoeda-moengkoer als teeken van vorstelijke waardigheid. De vorm hunner handen of duimnagels wijst op hun phallistisch karakter. Dat ook Bajoe phallistisch wordt gedacht, zal ieder, die zijn schaduwbeeld beziet, (No. 9 rechts) moeten erkennen, ook al is hij niet ver doorgedrongen in de symboliek van lingam en yoni. Hanuman wordt altijd wit voorgesteld en is dus gemakkelijk te herkennen.

Behalve bij de wajang-poerwa wordt de Ramahistorie bij de wajang-golek en in Lombok bij de wajang-karutjil vertoond, zoodat ook daar Hanuman en de overige figuren uit het heldendicht hun rol spelen. Ook in Bali is de Ra-

mayana zeer populair en niet alleen de wajang, doch ook de schilderijen en beeldhouwwerken getuigen hiervan. De Ramayana wordt verder vertoond in Malakka en Siam, in laatstgenoemd land onder den naam van Ramakien. De Siameesche wajang (nang) geeft uitsluitend tooneelen uit de Ramayana te zien. De hiervoor gebruikelijke figuren doen in kleur, expressie en sierlijkheid niet voor de Javaansche onder. Ter vergelijking met laatstgenoemde geef ik hierbij een Anggada, hiervoren al genoemd, in de Ramakien Ongkot genaamd. De andere hoofdpersonen heeten hier Phra Ram, Phra Lak,

Afb. 16.

Bronzen Hanuman.

Afb. 17.

Gevecht van Hanuman met rakhasa's.

Nang Sida, Thotsakan, Sukhrib en Hanuman (Vajupoetra). Volledigheidshalve noem ik nog de Hanumannataka en de Dutangada, Oud-Indische schimmenspelen met de Ramayana als onderwerp. Het laatstgenoemde werd in de 13^e eeuw n. Chr. door den dichter Subhata vervaardigd. (Zie hierover: R. Pischel „Das altindische Schattenspiel".) Daar ik te veel van Ned. Indië afdwaal moet ik het hierbij laten en thans een blik slaan op Bali.

De Balineezen zijn een cultuurvolk van den eersten rang. Geen deskundige zal dit ontkennen, maar tot het groote publiek is dit nog

niet doorgedrongen. De goedige glimlach, waarmee de Hollanders Javaansche kunst beschouwen, en dit na drie eeuwen in de gelegenheid te zijn geweest zich er mede vertrouwd te maken, wordt een grijnslach als men spreekt van de kunst der Baliërs en gaat in geloei over wanneer met het waagt over kunst van andere Indonesiërs, zooals Dajakkers en Batakkers, te reppen. Met ontzetting staart men kubistische en futuristische gewrochten aan en onthoudt zich van kritiek te dien aanzien, bevreesd domheden te zeggen. Deze toch zijn producten van

Afb. 18.

De roof van Sita door Rhawana.

de Europeesche beschaving, die immers zoo hoog staat. Maar wat de bewoners van den archipel maken moet als kunst van natuervolken met bijzondere clementie worden beoordeeld. Met vromen eerbied aanschouwt men een gothieke kathedraal, maar loopt een Javaansche tjandi of Balischen tempel voorbij. Bibliotheken zijn tot den nok gevuld met geschriften over oude en nieuwe kunst, maar de litteratuur over Indonesische kunst vult nog geen plank van een boekenkast. Toch is niet alle schuld aan gebrek aan belangstelling te wijten. Het feit, dat Indië aan de andere zijde van onze globe

ligt, in verband met de omstandigheid, dat schrijvers en kunstenaars zich over het algemeen de weelde niet kunnen veroorloven studiereizen daarheen te maken, maakt, dat men bij zijne studies over Indië is aangewezen op geschriften van enkele bevoorrechten, op photo's en op hetgeen onze musea te zien — of beter gezegd niet te zien — geven. Ik twijfel niet, of de kring van bewonderaars zou aanmerkelijk grooter worden wanneer de voortbrengselen dier kunst meer onder de oogen kwamen van het publiek, dat zich in het algemeen voor kunst interesseert. Men moet zich geweldig veel

Afb. 19.

Hanuman en Kumbhakarna.

moeite getroosten om dergelijke producten te zien. In de kamers en corridors van 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden (Hoogewoerd) waar, zelfs al brandt buiten een Balineesche zon, steeds een Egyptische duisternis heerscht, die beter zou passen voor de mummies in de Bree-straat, zijn een aantal zeer mooie voorwerpen ondergebracht, die dermate op of achter elkaar zijn gepakt, dat men ze niet dan met moeite kan bezichtigen. In Artis, Kol. Museum, Rijksmuseum en Museum te Rotterdam is de toestand veel beter, maar het publiek, met welke goede voornemens ook beziel, kan er niet uit

wijs en loopt de mooiste dingen voorbij. De massa werkt verwarrend, voorwerpen van ethnographische waarde verdringen de kunstvoorwerpen en eerst na veel gezoek ontdekt men de goede stukken. Laat ik evenwel mijn sombere museumbeschouwingen staken (er is reeds genoeg hierover geschreven) en de welwillendheid gedenken, waarmede Prof. Juynboll mij eenige voorwerpen uit de Leidsche collectie ter reproductie ter beschikking stelde. Als Nos. 11, 13, 15, 16, 21, zijn die in den tekst opgenomen. In de vestibule van genoemd museum wordt een stel deuren bewaard, afkomstig uit

Afb. 20.

Hanuman bezoekt Sita.

de poeri van Den Pasar en medegebracht door den teekenaar Nieuwenkamp, op welke deuren in rijk snijwerk bloemen, vogels, een gevleugelde aap (Hanuman) en de vogel Djatajoe zijn afgebeeld. Daar deze deuren bijna $4\frac{1}{2}$ meter hoog zijn en niet rechtop konden staan, heeft men ze horizontaal moeten plaatsen, zoodat, wil men het buitengewoon fraaie ornament genieten, men zijn hoofd ook een horizontalen stand moet geven, een houding, die een normaal mensch niet lang kan volhouden. Het was ook niet mogelijk dit unieke kunstwerk te fotografeeren, hetgeen ook gezegd moet wor-

den van andere Balineesche snij- en schilderwerken, die in de corridors zijn vastgenageld. Hiervan kon ik slechts één, n.l. een beschot van een slaappleats, ten deele door den photo-graaf doen opnemen, voorstellende eene scène uit den strijd van Rama's leger met de rakshasa's. Op het hier gereproduceerde stuk ziet men Nila en Nala, die het ieder te kwaad hebben met een demon. De andere beschotten zijn niet minder fraai. Van de gekleurde houten beelden geef ik een photo van Soegriwa, gekleed in bebed en slendang, en versierd met diadeem, oepawita, garoedamoengkoer en ver-

Afb. 21.

Gevecht van apen met rakhasa's.

dere onderscheidingsteekenen. Van de metalen beeldjes is hier gereproduceerd een zeer fraai rood koperen beeldje, ook Soegriwa, van Oost-Boeleleng (No. 13 a), bewerkt in den geest der gouden rakhasa-grepen van de Balineesche statiekrissen. Als specimen der wajangkunst ziet men in No. 11 Hanuman, waarbij men het ragfijne à jour van den kop kan bewonderen, terwijl ik als proeven van Balineesche teekenkunst noem de teekeningen (collectie van der Tuuk) eigendom van 's-Rijks Universiteit te Leiden. Dank zij de welwillendheid van Prof. Dr. S. G. de Vries kan ik vier dier teekeningen, op de Ramayana betrekking hebbende, een plaats geven in dit blad. Zij stellen voor No. 17: De strijd van

Hanuman met Indradjit, Hanuman in een boom, Indradjit met de nagapaca in de hand; No. 20 Het bezoek van Hanuman aan Sita in Langka, No. 18 De strijd van Djatajoe met Rhawana, en No. 19. De strijd van Hanuman met Koembharkarna. Vooral No. 20 is zeer mooi en kan wedijveren met de beste Japansche houtsneden. Ten slotte noem ik nog een vuurwaaier in Leiden, aan de eene zijde Bhima en aan de andere zijde den door de nagapaca omkronkelden Hanuman vertoonende, en een zeer mooi Balineesch schilderij op wit doek, de vuurproef van Sita voorstellende, dat in het trappenhuis van het Rotterdamsche museum hangt. Ik eindig met de woorden van A. K. Coomareswamy, betreffende een bron-

zen Hanuman in South-Kensington Museum uit Ceilon afkomstig, welke woorden op de Hanumanfiguur in het algemeen van toepassing zijn: „strangely touching in its combination of semi-„divine intelligence with animal devotion and „irrepressible vitality”. En hiermede neem ik afscheid van dezen „simian hero”. Saduh Vanara!

Mr. J. G. HUYSER.

LITTERATUUR.

Beschrijving van Tjandi Singasari en de Wolkentoneelen van Panataran. Arch. onderzoek op Java en Madoera Monographie I

Rapporten Oudheidk Commissie Java en Madoera 1902 en 1908.

Dr. Groneman Tjandi Prambanan op Midden Java.

M. Tonnet. De godenbeelden aan den buitenmuur van

Noot. De teekeningen 2, 3, 4 en 5 zijn vervaardigd naar photo's van den Oudheidkundigen Dienst in Nederlandsch-Indië, (eig. Koloniaal Instituut.)

den Çiwatempel te Tjandi Prambanan en de vermoedelijke leeftijd van die tempelgroep.

Ch Coleman The mythology of the Hindus.

R Pischel Das altindische Schattenspiel.

Romo, een Javaansch gedicht door C. F. Winter. Verh. Bat. Gen. XXI.

Ch. Schoebel. Le Ramayana. Annales du Musée Guimet XIII.

Prof. H. H. Juynboll. Indon. en Achterind. Voorstellingen uit het Ramayana.

Idem. Bijdragen t. d. T. L. en Volkenkunde v. Ned. Indië, 6e volgreeks, 10e deel.

T. J. Bezemer. Door Nederlandsch Oost-Indië.

Dr. G. A. J. Hazeu. Bijdrage tot de kennis van het Jav. tooneel.

Prof Veth Java, deel IV

F. W. K. Müller. Nāg, Siamesische Schattenspielfiguren im Kgl Museum für Völkerkunde zu Berlin, (Intern. Archiv für Ethnographie Suppl.).

Tijdschr. v. Ind. T. L. en V. kunde XLII, 1900.

J. E. Jasper, Fragmenten uit Java's oudste historie.

